

РОЗДІЛ III. СТОРІНКИ ІСТОРІЇ НАУКИ І ТЕХНІКИ

УДК 614.2 (477)«18/19»

Надія Коцур
(Переяслав-Хмельницький)

ФОРМУВАННЯ САНІТАРНО-ПРОФІЛАКТИЧНОГО НАПРЯМУ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

У статті розкриваються передумови формування санітарно-профілактичного напрямку охорони здоров'я на терені України в другій половині XIX – початку XX ст. Обґрунтовано основні етапи формування санітарно-гігієнічного напрямку в профілактичній медицині.

Встановлено, що особливо помітну роль у розвитку земської санітарно-гігієнічної справи відіграло Полтавське і Херсонське земства.

З'ясовано, що в організації медичної допомоги сільському населенню важливе місце мала програма, викладена в земському документі «Труди постійної медичної комісії при Полтавській губернській земській управі». Одним із основних її положень був профілактичний принцип медицини, спрямований на охорону здоров'я шляхом застосування гігієнічних знань. Херсонське земство першим на теренах України та одним із перших у Російській імперії започаткувало санітарну організацію і досягло вагомих результатів у профілактиці захворювань населення півдня.

Досліджено внесок у розробку санітарно-профілактичного напрямку в земській медицині журналу «Архив судебной медицины и общественной гигиены», видань Пироговського товариства, Російського товариства охорони народного здоров'я та відомих земських лікарів – М.С. Уварова, М.І. Тезякова, О.В. Корчака-Чепурківського, які згодом стали видатними вченими-гігієністами.

Ключові слова: *земська медицина, профілактика, санітарія, гігієна, охорона здоров'я, Херсонське земство, Полтавське земство, Пироговське товариство, Російське товариство народного здоров'я.*

У процесі реформування національної системи охорони здоров'я та вдосконалення профілактичних технологій із урахуванням хвороб XXI ст., особливо важливе значення має повернення з сучасних наукових позицій до набутого досвіду минулих поколінь. У зв'язку з обмеженням матеріальних і фінансових ресурсів, насамперед охорони здоров'я, питання профілактики захворювань набирають особливої ваги й актуальності. Саме тому слід звернутися до земського досвіду профілактичної медицини та використати головні цінності земської медицини при формуванні сучасної державної політики України в галузі охорони здоров'я та її реформуванні в умовах ринкової економіки. Враховуючи сучасний стан здоров'я громадян України, творче використання і впровадження досвіду минулого має бути, як ніколи, активним і ефективним.

Питання стосовно формування профілактичної галузі охорони здоров'я на терені України у другій половині XIX – початку XX ст. не було предметом ґрунтовного дослідження науковців.

В українській історіографії останніх років з'явилася низка праць, присвячених розвитку земської медицини. Зокрема, в дисертаційному дослідженні Н.М. Рубан висвітлюється розвиток лікувальної справи в земській медицині та окремі аспекти профілактичної медицини, які не залишалися поза увагою окремих земств [12].

Діяльність земств України щодо створення системи охорони народного здоров'я в 1864-1917 рр. розглянуто в дисертаційному дослідженні О.М. Рогози [11]. Внесок Херсонського земства в медичному обслуговуванні населення розкривається дослідницею О.А. Майстренко [7].

Розвитку земської медицини в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. присвячене дослідження Д.А. Мірошниченка. На широкій джерельній основі автор проаналізував передумови формування земської медицини та її профілактичного напрямку [8]. Водночас у сучасній історіографії обмаль праць, присвячених формуванню санітарно-профілактичного напрямку охорони здоров'я в Україні в другій половині XIX – початку XX століття.

Метою нашого дослідження є цілісне відтворення основних етапів формування профілактичного напрямку в земській медицині на терені України в другій половині XIX – початку XX століття.

Формування санітарно-профілактичних основ охорони здоров'я пов'язано із розвитком приказної, а згодом – фабрично-заводської і, особливо земської медицина. Земська медицина, яка з'явилася в Російській імперії в другій половині XIX ст., зробила великий крок уперед у раціоналізації охорони здоров'я населення. Як одна із оригінальних форм організації медичної допомоги, земська медицина не мала аналогів у світі. З цього приводу видатний діяч земської медицини, уродженець України З.Г. Френкель відзначав, що земська медицина являла собою оригінальну і в багатьох відношеннях унікальну систему охорони здоров'я: «Ні в Німеччині, в жодній будь-якій країні культурного Заходу немає організації лікарсько-санітарної справи, яка б відповідала нашій земській медицині» [9, с. 132].

Керуючись ідеями служіння народу, характерними для демократичних настроїв суспільства 60-х рр. XIX ст., часу соціально-економічних реформ, передові лікарі та вчені висловлювалися за необхідність створення нової системи медичного обслуговування населення. Поштовхом цьому були незадовільні санітарно-гігієнічні умови, експлуатація сільських робітників, які негативно впливали на їх здоров'я, і особливо, на здоров'я дітей, підлітків і жінок. Економія на створенні елементарних санітарно-гігієнічних умов життя і праці, антисанітарія породжували вогнища епідемій. Число зареєстрованих випадків захворювань і смертей серед сільських робітників свідчило про вкрай незадовільний стан, особливо прибулих із інших місцевостей. Тяжким було становище найманців на бурякових плантаціях, де працювали переважно жінки і підлітки. Серед них помітно високою була захворюваність на черевний тиф і сифіліс [13, с. 32].

Висока загальна і дитяча смертність, спричинена гострими інфекційними захворюваннями, поширення малярії, тифу, туберкульозу, сифілісу вимагали активного санітарного оздоровлення населення. Це завдання, насамперед, покладалося на земські медичні організації.

Основною нормативною базою розвитку земської медицини було «Положення про губернські та повітові земські установи», що з'явилося 1 січня 1864 р. Відповідно до цього положення на земство, на правах необов'язкової повинності, покладалося: «... піклування переважно в господарському плані про народне здоров'я... поширення віспощення, а також завідування благодійними закладами...» [7, с. 11]. Земства, незважаючи на те, що не мали досвіду організації охорони здоров'я населення, поступово визначали пріоритетні завдання на цьому етапі: надання селянам доступної (тобто, якомога дешевої) медичної допомоги, максимально до них наближеної; подолання епідемій, профілактичний напрямок медицини, поліпшення санітарно-гігієнічних умов життя. Для цього земствам довелося створити протиепідемічну мережу та проводити санітарно-просвітницьку роботу серед селянства. Земства постійно шукали шляхи розвитку і вдосконалення своєї медичної мережі. Цей пошук позначився впровадженням нових, найбільш зручних форм і методів медичного обслуговування селянства [11, с. 8].

Слід відзначити, що земська медицина охорони народного здоров'я користувалася довірою населення, тому що вона відповідала його соціально-економічним умовам життя.

У діяльності земств на теренах України з формування санітарно-профілактичного напрямку охорони здоров'я населення слід виділити три періоди: доземський – 1865-

1872 рр., коли відбувалося становлення медичної допомоги сільському населенню; перший земський – 1873-1889 рр., який характеризується створенням санітарно-статистичного бюро, санітарної організації та доступної сільському населенню медицини; другий земський – 1890-1917 рр. – період протидії земства спробам царського уряду обмежити його санітарно-гігієнічну роботу й активізації земсько-медичної діяльності.

Упродовж багатьох років розвиток лікувальної справи був головним завданням земства, але й профілактична справа не залишалася поза увагою земської медицини.

У перший доземський період в українських губерніях розгортається медична діяльність повітових земств, які, насамперед, зосереджують свою роботу на протидії загрозливим епідеміям, оздоровленні сезонних робітників, що було надзвичайно актуально в умовах значного дефіциту робочої сили. Водночас, організація надання медичної допомоги сільському населенню вимагала значних фінансових затрат, а земська повітова медицина діяла розрізнено і не мала належних асигнувань на реалізацію профілактичних заходів, що загалом гальмувало подальший розвиток медицини на місцях. Окрім того, за основу медичної допомоги було взято роз'їзну систему фельдшерської допомоги, яка існувала ще в «приказний період», керуючись у своєму виборі суто практичними заходами. У зв'язку з цим земствам довелося докласти чималих зусиль, щоб створити ефективну допомогу надання кваліфікованої медичної допомоги. Найбільш прийнятною земські управи згодом визнали стаціонарну форму надання медичної допомоги населенню, засновану на дільничному принципі, що зумовило якісно-кількісні зміни в кадровому складі медперсоналу, зростаючу потребу в фельдшерах тощо [12, с. 10].

У низці земств лікувальними закладами були започатковані санітарно-гігієнічні заходи, але вони були недостатньо ефективними, оскільки лікарі не мали спеціальної гігієнічної підготовки. Водночас нагальна проблема почала все більше привертати увагу земств із метою пошуку її практичного розв'язання.

У 60-70 рр. XIX ст. у деяких губерніях дедалі частіше висловлювалася думка про необхідність поставити в центр земської медицини лікаря-гігієніста, який би зміг здійснювати профілактичні заходи в інтересах широких мас населення. У цьому відчувався вплив визнаного лідера російської медицини М.І. Пирогова, який чітко проголосив: «Я вірю в гігієну. Ось в чому полягає справжній прогрес нашої науки. Майбутнє належить медицині запобіжній» [10, с. 2]. М.Я. Капустін так прокоментував цю думку: «Видатний вислів нашого патрона М.І. Пирогова – «майбутнє належить медицині запобіжній» – звучало по-новому не тільки для Росії, а й для більшої частини країн Західної Європи того часу» [5, с. 10].

Особливо помітну роль у розвитку земської санітарно-гігієнічної справи відіграло Полтавське і Херсонське земства. В розробці низки прогресивних базових положень земської медицини та в організації медичної допомоги сільському населенню важливе місце мали «Труди постійної медичної комісії при Полтавській губернській земській управі», видані в 1869 р. Першою програмою земської медичної діяльності був «Проект устрою земської медицини в Полтавской губернии», викладений у цій праці. Даний проект відображав основні положення, які в подальшому увійшли в програму земської медицини: профілактична спрямованість медичної діяльності, стаціонарна система медичної допомоги, виключення самостійного фельдшеризму, призначення за лікарями керівної ролі в діяльності земських медичних закладів. У подальших своїх статтях О.М. Жуковський (один із авторів) висловлюється за необхідність доповнити медичну організацію санітарною [3, с. 142].

Головні завдання земства з охорони здоров'я комісією сформульовані наступним чином: 1) усунення причин захворювань – загальна гігієна; 2) надання допомоги хворим – загальне лікування; 3) забезпечення існування незаможних, старців, калік та ін. – загальне піклування [13, с. 32].

Постійна медична комісія в своєму проекті висловила думку про організацію сільських лікарських дільниць – лікарень із амбулаторіями та фельдшерськими пунктами,

повітових земських лікарень, губернської лікарні з фельдшерськими та акушерськими школами. З метою надання медичної допомоги та попередження інфекційних захворювань комісія пропонувала розділити повіти на санітарні дільниці з населенням не більше 25-35 тисяч осіб. Лікар визнавався не лише повним розпорядником на своїй дільниці, але на нього покладался обов'язок ознайомлювати людей із причинами захворювань і засобами їх попередження та вивчати свою дільницю в медико-топографічному плані.

Отже, проект Полтавської постійної медичної комісії вийшов за рамки регіонального і набрав незабаром загальноросійського значення. «Труди постійної медичної комісії при Полтавській губернській земській управі» отримали схвалення Полтавського губернського земського зібрання 1869 р., а також низки навчальних закладів і фахівців медичної справи, і були поширені на території всієї Російської імперії.

Високу оцінку «Трудам постійної медичної комісії при Полтавській губернській земській управі» дав відомий педагог і лікар М.І. Пирогов. Зокрема, він відзначав, що «Труды комиссии основаны на прочных началах и правильным путем стремятся к решению своей задачи...», в них містяться положення щодо охорони здоров'я шляхом дотримання гігієнічних умов [13, с. 32].

Таким чином, опубліковані в «Трудах постійної медичної комісії при Полтавській губернській земській управі» принципи організації земської медицини були прогресивним явищем того часу і відповідали поглядам передових земських лікарів. Це була перша програма організації земської медичної діяльності, викладена в солідному земському документі, яка включала основні положення земської медицини. Одним із основних її положень був профілактичний принцип медичної діяльності, спрямований на охорону здоров'я шляхом застосування гігієнічних знань.

Отже, на першому етапі розвитку земської медицини (1865-1972 рр.) недосконалість «Положення про земські установи», їх цензовий, становий характер, суворі адміністративна опіка, нестача коштів і відсутність своєї медичної організації, ставили земську медицину в скрутне становище, гальмували її подальший розвиток. У цілому в українських губерніях не існувало розгалуженої мережі медичного обслуговування селян. Повітовим земствам доводилося діяти в цьому питанні на власний розсуд, враховуючи місцеві умови та особливості життєдіяльності населення. Санітарно-гігієнічні заходи серед населення здійснювалися лікувальними закладами, водночас на разі було питання про створення санітарних організацій і підготовку лікарів санітарного профілю.

Важливу роль у пошуках ефективніших форм організації медичної допомоги населенню, зокрема, земської санітарної служби відіграв журнал «Архив судебной медицины и общественной гигиены». Саме це видання (побачило світ у 1865 р.) було одним із перших у Російській імперії журналів, де розглядалися актуальні проблеми профілактичної медицини. За 6 років існування видання було вміщено велику низку статей із питань суспільного гігієни, санітарної статистики, комунальної та шкільної гігієни, організації земської медицини, подолання дитячої смертності алкоголізму, венеричних захворювань тощо. На сторінках журналу друкувалися найважливіші наукові публікації західноєвропейських гігієністів.

Навколо редакції «Архіву» групувалися передові демократичні сили лікарів 1860-х років. Помітна заслуга «Архіву» в формуванні профілактичного напрямку суспільно-медичної думки на межі 1860-1870-х років. Суспільно-гігієнічні статті, які друкувалися на сторінках «Архіву», торкалися широкого кола актуальних питань гігієни, санітарії і епідеміології та принесли виданню визнання не лише серед лікарів, а й читацького загалу. З цього приводу журнал «Дело» (№ 10 за 1868 р.) повідомив, що «Архів» без перебільшень можна вважати найкращим і найкориснішим із усіх періодичних видань Російської імперії. Гігієнічна пропаганда «Архіву» знаходила широкий відгук серед російських лікарів, була співзвучна їх демократичним прагненням віддати свої сили служінню народу.

Важливою віхою в розвитку земської медицини цього періоду було створення санітарної організації. Ініціювали цей новий напрямок у розвитку медичної справи

представники херсонської земської медицини, які не лише дійшли висновку про недостатність лише лікувальної допомоги населенню, а й «зрозуміти необхідність доповнення земської медицини санітарною частиною» [2, с. 9].

Датою заснування санітарної організації слід вважати 28 жовтня 1874 р., коли на Херсонщині було створено перше санітарно-статистичне бюро, в якому працювали лікарі І.П. Славницький і П.Г. Брюховський [1, с. 497].

Водночас із розширенням лікувальної медицини все активніше висувалися і санітарні завдання. Після невдалих організаційних спроб налагодити санітарну службу, фахівці дійшли висновку про необхідність створення баз – санітарних станцій для нагляду за санітарним станом населення і збиранням необхідних статистичних даних. Такими базами могли бути на той час тільки амбулаторії, робота яких повинна була передувати санітарній діяльності. І лише з розвитком лікувальних закладів і поліпшенням медичної справи, назріла потреба в підготовці лікарів-гігієністів, тобто повітових санітарних лікарів. Із цією метою до Херсонського земства був запрошений М.С. Уваров – основоположник земської медицини в Україні, який розробив основи організації санітарної справи та активно працював над практичним розв'язанням назрілих проблем санітарії та громадської медицини в цілому. Він твердо відстоював громадський напрям діяльності земської санітарної організації. Таку позицію М.С. Уварова, підтриману відомими спеціалістами – професором Ф.Ф. Ерісманом і керівником кращої на той час Московської санітарної організації професором Є.О. Осиповим, комісія визнала доцільною і вирішила негайно запросити у повіти санітарних лікарів і розробила для них спеціальну інструкцію [1, с. 20].

Одним із важливих заходів, спрямованих на покращення санітарного стану населених пунктів, Херсонським губернським земством стали вперше започатковані лікувально-продовольчі пункти в місцях збору прибулих робітників, які нерідко ставали осередком поширення епідемічних хвороб. Зокрема, земський лікар М.І. Тезяков першим дослідив умови праці і побуту сільськогосподарських робітників у Херсонській губернії. Вони були проведені в Олександрійському повіті на виконання прийнятої в березні 1889 р. XII Херсонським губернським з'їздом лікарів «Програми дослідження тимчасових робочих та нагляду за ними», проект якої розробив М.С. Уваров. Окрім М.І. Тезякова у здійсненні зазначеної програми брали участь такі земські лікарі, як Н.П. Васильєв, С.Н. Крамаренко, І.Н. Козубов, П.Ф. Кудрявцев, М.С. Уваров, А.І. Улибишев, В.В. Хижняков та інші [1, с. 20].

Отже, в 1886 р. на Херсонщині сформувалась санітарна організація, яка поряд із Московською вважалася провідною в Російській імперії. За її зразком створювалися санітарні організації в інших губерніях. Херсонське земство першим на теренах України, одним із перших у Російській імперії, започаткувало санітарну організацію і досягло вагомих результатів у профілактиці захворювань населення півдня.

У поширенні гігієнічних знань серед населення на початку 80-х років XIX ст. зіграли Пироговські з'їзди і комісії при Пироговському товаристві. До складу цієї комісії від українських губерній входив М.С. Уваров. Для поширення гігієнічних знань серед населення товариство використовувало різноманітні методи: гігієнічні виховні заходи в школі, видання і поширення популярної літератури, обладнання музеїв і пересувних виставок, лекторії, читання та бесіди.

Поширюючи гігієнічні знання у школі, члени товариства вивчали дотримання гігієнічних норм у навчальних закладах, складали спеціальні програми викладання цієї дисципліни. У листопаді 1896 р. газети «Новое время», «Новости» і журнал «Врач» звернулися до викладачів гігієни з проханням прислати програми, якими вони користуються, до комісії при Пироговському товаристві. Отримані нормативні документи були розглянуті на засіданні комісії, яка розробила типову програму курсу гігієни для різних навчальних закладів [4, с. 338].

Поширення гігієнічних знань серед населення в усіх земствах було в колі основних завдань. У цій роботі земства користувалися переважно виданнями Пироговського товариства. Особливо поширювалася ця робота в Харківській і Катеринославській губерніях. Там проводилися народні читання і бесіди, розповсюджувалися популярні листівки медико-профілактичного змісту. Згодом проводилися спеціальні лекторії, створювалися пересувні виставки.

Важливу роль у здійсненні практичних результатів діяльності санітарних лікарів, насамперед із питань гігієни праці, відіграло Російське товариство охорони народного здоров'я (засноване 1877 р.) і його філії на місцях. Його поява була обумовлена швидким зростанням кількості промислових і сільськогосподарських робітників і надзвичайно складними умовами праці та побуту.

Головні завдання товариства були спрямовані на поліпшення громадського здоров'я і санітарних умов життя і праці в Російській імперії. До кола питань, якими опікувалися товариства, входила насамперед громадська та приватна гігієна [6, с. 128].

Товариство охорони народного здоров'я перетворилося в своєрідний науковий центр, до якого передавалися для наукової експертизи різноманітні матеріали і дані обстежень із інших товариств чи закладів. Сюди часто зверталися за консультаціями, порадами і вказівками з гігієнічних питань земські та міські управи.

Санітарні лікарі надавали профілактичної спрямованості роботі земських медичних закладів, організовували з'їзди, видавали збірники та журнали. Наприклад, із 1896 р. санітарним бюро видавався журнал «Врачебно-санитарная хроника Екатеринославской губернии», за допомогою якого було введено єдину карткову систему обліку руху, захворюваності, народжуваності та смертності населення. Для боротьби із епідеміями були створені холерні та тифозні бараки, проводилася велика санітарно-просвітницька робота.

Земська медицина створювала нові заклади охорони здоров'я, в тому числі й медико-профілактичного спрямування. Зокрема, в Херсонському та Катеринославському земствах – лікувально-продовольчі пункти для прибулих робітників. Таврійське земство організувало в Саках грязелікарню.

Передумови для виникнення і розвитку профілактичного напрямку медицини в Україні в другій половині XIX – початку XX століття були закладені такими земськими санітарними лікарями, як М.С. Уваров, М.І. Тезяков, О.В. Корчак-Чепурківський – в Херсонській губернії, які згодом стали видатними вченими-гігієністами.

Таким чином, земська медицина вперше на теренах України впровадила профілактичний напрям охорони здоров'я, який пізніше став одним із основних у радянській системі охорони здоров'я. Головною трибуною, де проголошувалися санітарно-профілактичні принципи медицини та обговорювалися гігієнічні питання наукового змісту, були губернські з'їзди лікарів. Вагомий внесок у формуванні санітарно-гігієнічного напрямку охорони здоров'я відіграв журнал «Архив судебной медицины», «Здоровье», проекти Полтавської постійної медичної комісії та Товариство охорони народного здоров'я.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бессалов В.С. 100-летие санитарно-эпидемиологической службе / В.С. Бессалов, А.А. Коваль // Итоги и перспективы исследований по истории медицины / [ред. Ю.П. Лисицын, Г.Р. Крючко]. – Ташкент : Медицина, 1980. – 762 с.
2. Єрмілов В. Перша в Україні Херсонська земська санітарна організація / В. Єрмілов // Агапіт. – 1997-1998. – № 7-8. – С. 9–11.
3. Жук А.М. Из истории развития общественной медицинской мысли в России / А.М. Жук // Вопросы истории и теории медицины. – М., 1959. – С. 142.
4. Журнал Русского общества охранения народного здравия. – 1898. – № 4. – С. 338–340.
5. Капустин М.Я. Задачи гигиены в сельской России / М.Я. Капустин. – М., 1902. – С. 10.
6. Коцур Н.І. Становлення і розвиток гігієнічної науки в Україні: шлях крізь епохи і соціальні потрясіння (друга половина XIX – 20-і рр. XX століття): монографія / Н.І. Коцур. – Корсунь-Шевченківський, 2011 – 726 с.

7. Майстренко О.А. Роль Херсонського земства в медичному обслуговуванні населення у 1865–1917 рр. : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О.А. Майстренко. – К., 2006. – 20 с.
8. Мірошніченко Д.А. Земська медицина на терені України в другій половині XIX – на початку XX ст.: формування профілактичного напрямку: дис... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Д.А. Мірошніченко. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – 230 с.
9. Мирский М.Б. Медицина России XVI – XIX веков / М.Б. Мирский. – М: Российская политическая энциклопедия, 1996. – 400 с.
10. Пирогов Н.И. Начала общей военно-полевой хирургии / Н.И. Пирогов. – М., 1841. – Ч. 1. – С. 1–2.
11. Рогоза О.М. Діяльність земств України по створенню і розвитку системи охорони народного здоров'я (1864–1917 рр.) : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О.М. Рогоза. – Х., 2002. – 13 с.
12. Рубан Н.М. Розвиток земської медицини в Україні (1865–1914 рр.) : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / Н.М. Рубан. – Донецьк, 2004. – 19 с.
13. Хорош И.Д. Развитие санитарного дела в условиях земской медицины на Украине / И.Д. Хорош // Материалы к истории гигиены и санитарии на Украине / [под ред Д.Н. Калюжного и А.А. Грандо]. – К. : Гос. мед. изд-во УССР, 1962. – Т. 2. – С. 27–34.

REFERENCES

1. Bessalov V.S. 100-letie sanitarno-epidemiologicheskoy sluzhbe / V.S. Bessalov, A.A. Koval // Itogi i perspektivy issledovaniy po istorii meditsiny / [red. Yu.P. Lisitsyn, G.R. Kryuchko]. – Tashkent: Meditsina, 1980. – 762 s.
2. Iermilov V. Persha v Ukraini Khersonska zemska sanitarna orhanizatsiia / V. Yermilov // Ahapit. – 1997-1998. – № 7-8. – S. 9–11.
3. Zhuk A.M. Iz istorii razvitiya obshchestvennoy meditsinskoj mysli v Rossii / A.M. Zhuk // Voprosy istorii i teorii meditsiny. – M., 1959. – S. 142.
4. Zhurnal Russkogo obshchestva okhraneniya narodnogo zdравиya. – 1898. – № 4. – S. 338–340.
5. Kapustin M.Ya. Zadachi gigieny v selskoy Rossii / M.Ya. Kapustin. – M., 1902. – S. 10.
6. Kotsur N.I. Stanovlennia i rozvytok hihiienichnoy nauky v Ukraini: shliakh kriz epokhy i sotsialni potriasinnia (druga polovyna XIX – 20-i rr. XX stolittia): monohrafiia / N.I. Kotsur. – Korsun-Shevchenkivskiy, 2011 – 726 s.
7. Maistrenko O.A. Rol Khersonskoho zemstva v medychnomu obsluhovuvanni naseleennia u 1865–1917 rr. : avtoref. dys. na zdob. nauk. stupenia kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy» / O.A. Maistrenko. – K., 2006. – 20 s.
8. Miroshnichenko D.A. Zemska medytsyna na tereni Ukrainy v druhii polovyni XIX – na pochatku XX st.: formuvannia profilaktychnoho napriamu: dys... kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy» / D.A. Miroshnichenko. – Pereiaslav-Khmelnitskyi, 2012. – 230 s.
9. Mirskiy M.B. Meditsina Rossii XVI – XIX vekov / M.B. Mirskiy. – M: Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya, 1996. – 400 s.
10. Pirogov N.I. Nachala obshchey voenno-polevoy khirurgii / N.I. Pirogov. – M., 1841. – Ch. 1. – S. 1–2.
11. Rohoza O.M. Diialnist zemstv Ukrainy po stvorenniu i rozvytku systemy okhorony narodnoho zdorovia (1864–1917 rr.) : avtoref. dys. na zdob. nauk. stupenia kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy» / O.M. Rohoza. – Kh., 2002. – 13 s.
12. Ruban N.M. Rozvytok zemskoi medytsyny v Ukraini (1865–1914 rr.) : avtoref. dys. na zdob. nauk. stupenia kand. ist. nauk : 07.00.01 «Istoriia Ukrainy» / N.M. Ruban. – Donetsk, 2004. – 19 s.
13. Khorosh I.D. Razvitie sanitarnogo dela v usloviyakh zemskoy meditsiny na Ukraine / I.D. Khorosh // Materialy k istorii gigieny i sanitarii na Ukraine / [pod red D.N. Kalyuzhnogo i A.A. Grandu]. – K. : Gos. med. izd-vo USSR, 1962. – Т. 2. – S. 27–34.

Коцур Н. Формирование санитарно-профилактического направления здравоохранения в Украине (вторая половина XIX – начало XX в.).

В статье раскрываются предпосылки формирования санитарно-профилактического направления здравоохранения на территории Украины во второй половине XIX – начале XX в. Обоснованы основные этапы формирования санитарно-гигиенического направления в профилактической медицине.

Установлено, что особенную роль в развитии земского санитарно-гигиенического дела сыграло Полтавское и Херсонское земства.

Выяснено, что в организации медицинской помощи сельскому населению значительное место имела программа, изложенная в земском документе «Труды постоянной медицинской комиссии при Полтавской губернской земской управе». Одним из основных ее положений был

профилактический принцип медицины, направленный на охрану здоровья путем применения гигиенических знаний. Херсонское земство первым на территории Украины и одним из первых в Российской империи организовало санитарную организацию и достигло весомых результатов в профилактике заболеваний населения юга.

Исследовано вклад в разработку санитарно-профилактического направления в земской медицине журнала «Архив судебной медицины и общественной гигиены», изданий Пироговского общества, Русского общества охранения народного здоровья и известных земских врачей – М.С. Уварова, М.И. Тезякова, О.В. Корчак-Чепурковського, которые впоследствии стали выдающимися учеными-гигиенистами.

Ключевые слова: земская медицина, профилактика, санитария, гигиена, здравоохранение, Херсонское земство, Полтавское земство, Пироговское общество, Российское общество народного здоровья.

Kotsur N. Formation of Sanitary and Prophylaxis Direction of Healthcare in Ukraine (second part XIX – beginning XX century).

This article deals with revealing the premises of the sanitary and prophylaxis direction of the healthcare sphere in Ukraine during second part XIX – beginning XX century. Our research observed the main stages of the formation of the sanitary and hygienic direction in the prophylaxis as a medical science.

We have observed that the most prominent role plays Poltava and Kherson zemstvo (region) in the development of the regional sanitary and hygiene medicine.

We have also investigated, that in the medical help organization for peasants there was a declaration, known as «Work of Permanent Medical Council in Poltava». One of the most important statements of this declaration was the prophylactic method of the medicine, which was aimed at healthcare using the sanitary principle of medicine.

Kherson zemstvo was the first one in Ukraine and in Russia Empire that had initiated the sanitary measures and reached successful results in prophylaxis from diseases.

We have researched the contribution of magazine «Archive of Forensic Pathology and General Hygiene» into elaboration of sanitary and prophylaxis direction in zemskiy (regional) medicine. This magazine was edited by Pyrohov Community, that is by outstanding doctors of Russian Healthcare Community (M.S. Uvarov, M.I. Tezyakova, O.V. Korchak-Chepurkivskiy), who later became famous scientist – hygienist.

Keywords: zemskiy (regional) medicine, prophylaxis, sanitary, hygiene, healthcare, Kherson zemstvo, Poltava zemstvo, Pyrohov Community, Russian Community of National Healthcare.

Одержано 25.03.2016.

УДК 001.891:614.253.1(477-25)(091) «18/19»

Інна Левченко
(Переяслав-Хмельницький)

**НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЛЕНІВ КИЇВСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ ЛІКАРІВ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.**

У статті аналізується науково-практична діяльність членів Київських медичних товариств у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. На основі аналізу законодавчих документів, архівних матеріалів, а також медичної періодики розглянуто наукові досягнення вчених у медичній сфері знань.

У статті розкриваються найважливіші теоретичні та практичні аспекти епідеміології, бактеріології, хірургії, терапії, морфології, які закладалися вченими Київських медичних товариств. Для впровадження наукових доробок вчені неодноразово виступали ініціаторами створення різноманітних Комісій, для подолання небезпечних інфекційних хвороб.